

ADABIYOTNI IJTIMOIIY FANLAR BILAN INTEGRATSIYALAB O'QITISH ASOSIDA O'QUVCHILAR BADIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Toshpulatov Akmal Xolmirzayevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, o'qituvchi

akmaljon767626@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiyot fanini ijtimoiy fanlar bilan gorizontaal va vertikal integratsiya asosida o'qitish orqali o'quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Unda fanlararo aloqadorlikning o'quv materialini ongli o'zlashtirish, hodisa va jarayonlarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'lanishlarini anglash hamda avval egallangan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llashdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, adabiyotning tarix va boshqa ijtimoiy fanlar bilan uzviy bog'liqlikda o'qitilishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, badiiy idrok va kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan. Maqolada integratsiyalashgan ta'limning shakl, metod va vositalari, ularning didaktik imkoniyatlari hamda amaliy samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: fanlararo integratsiya, adabiyot ta'limi, badiiy tafakkur, gorizontaal va vertikal bog'lanish, ijtimoiy fanlar, ijodiy fikrlash, kompetensiya

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития художественного мышления учащихся посредством преподавания литературы на основе горизонтальной и вертикальной интеграции с социальными науками. Раскрывается значение межпредметных связей в осознанном усвоении учебного материала, анализе явлений и процессов, понимании причинно-следственных отношений, а также в применении ранее усвоенных знаний в новых учебных ситуациях. Обосновывается, что преподавание литературы во взаимосвязи с историей и другими социальными дисциплинами способствует развитию самостоятельного мышления, творческого подхода, художественного восприятия и ключевых компетенций учащихся. В статье также анализируются формы, методы и средства интегрированного обучения, их дидактические возможности и практическая эффективность.

Annotation: This article examines the development of students' artistic thinking through teaching literature on the basis of horizontal and vertical integration with social sciences. It highlights the importance of interdisciplinary connections in the conscious assimilation of educational material, the analysis of events and processes, the understanding of cause-and-effect relationships, and the application of previously acquired knowledge in new learning situations. The paper substantiates that teaching literature in close connection with history and other social sciences contributes to the development of independent thinking, creative approach, artistic perception, and key competencies of students. The article also analyzes the forms, methods, and means of integrated education, as well as their didactic potential and practical effectiveness.

Ta'lim jarayonida adabiyot fanini ijtimoiy fanlar bilan gorizontaal va vertikal bog'liqlik asosida o'qitish o'quvchilar badiiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv orqali fanlararo aloqadorlikni ta'minlash, dalil va faktlarni tahlil qilish, hodisa hamda jarayonlarni o'rganish jarayonida sabab-oqibat bog'lanishlarining mazmun-mohiyatini anglash, avval o'zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llashga erishish mumkin. Natijada o'quvchi o'quv materialini ongli, faol va mustahkam o'zlashtirishi uchun zarur pedagogik zamin yaratiladi.

Shu bilan birga, tabiat va jamiyatda kechayotgan hodisa hamda jarayonlarni kuzatish, ularning ichki mazmuni va mohiyatini tushunishga oid fanlararo bilimlarni o'zlashtirish orqali o'quvchilarda mustaqil bilim olish, ijodiy va erkin fikr yuritish, bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Ana shu jarayon zaminida badiiy qarashlar shakllanib, badiiy tafakkurni taraqqiy ettirish bugungi kun ta'limining eng dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Vertikal bog'lanish deganda o'quv fanlari mavzularini dastur va o'quv rejasi asosida avvalgi sinflarda o'zlashtirilgan bilimlarga tayangan holda sinflararo uzviylikda o'qitish tushuniladi. Masalan, VI sinf "Tarix" darsligidagi "To'maris" mavzusini VII sinf "Adabiyot" darsligidagi "Mardlik afsonasi" mavzusi bilan bog'lash mumkin. Shuningdek, VII sinf "O'zbekiston tarixi" darsligida berilgan "Amir Temur hayoti" va Mirzo Ulug'bek haqidagi mavzularni IX sinf adabiyot darsligidagi Abdulla Oripovning "Sohibqiron" dramatik dostoni hamda Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romani bilan o'zaro bog'liqlikda tushuntirish mumkin. Yana IX sinf "O'zbekiston tarixi" darsligidagi "Jaloliddin Manguberdiyning Xorazm taxtiga o'tirishi" mavzusini VIII sinf "Adabiyot" darsligidagi Maqsud Shayxzodaning "Jaloliddin Manguberdi" dramasi bilan bog'lab o'qitish ham samarali misollardan biri hisoblanadi. Bunday bog'lanishlar faqat dars jarayonida emas, balki sinfdan tashqari mashg'ulotlarda, to'garaklarda, olimpiadalarda, konferensiyalarda va boshqa tadbirlarda ham tashkil etilishi mumkin.

Haqiqatdan ham, mamlakatimizda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan ta'lim tizimi har tomonlama imkoniyatlarni ro'yobga chiqara oladigan ijodkor shaxsni tarbiyalashni asosiy maqsad qilib belgilagan. Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" kabi muhim hujjatlar shu yo'nalishdagi ishlar uchun asosiy mezon vazifasini bajarmoqda. Ana shu mezonlar asosida zamonaviy talablarga javob beradigan dasturlar, o'quv rejalari va darsliklar yaratilmoqda. Ta'lim muassasalari, ayniqsa umumta'lim maktablari qayta ta'mirlanib, rekonstruksiya qilinib, zamonaviy standartlar talabiga mos darajaga olib chiqilmoqda. Shu asosda ta'lim jarayoni ham yangicha shakllantirilib, uning sifati va samaradorligini yanada oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim metodlari o'quvchilarning qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga, zehnini charxlashga va tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishi shart. Axborotlar oqimi shiddat bilan ortib borayotgan bugungi kunda o'quvchilar yangicha qoidalarni o'zlashtirishi, adabiyotni ijtimoiy o'quv fanlari kesimida qabul qilishi, zarur axborotni olishi va uni qayta ishlay bilishi zarur hisoblanadi.

Jumladan, adabiyotni ijtimoiy fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda anglash jarayonida insonparvarlik g'oyalari hamda ijtimoiy-gumanitar bilimlar metodologiyasi o'zaro uzviylikda namoyon bo'ladi. Aynan integratsiya asosida inson faoliyatini o'rganish, fan-texnika taraqqiyoti bilan bog'liq dolzarb muammolarni anglash va ularga yondashish imkoni paydo bo'ladi. Bunday munosabatlar natijasida umumta'lim maktablari o'quvchilarida umummadaniy bilimlar tizimi shakllanib, ularning dunyoqarashi yanada boyiydi.

Integratsiya ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmunini insonparvarlashtirishning eng muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Hozirgi sharoitda ijtimoiy-gumanitar ta'lim ahamiyatini baholar ekanmiz, u ijtimoiy-ilmiy haqqoniylik va insonparvarlik ideallarini uyg'unlashtirishga xizmat qilishini ko'ramiz. O'quv jarayonida adabiyotni ijtimoiy o'quv fanlari mazmunidagi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar bilan bog'lash, shuningdek, fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish integratsiyalashgan ta'limning muhim metodik asosini tashkil etadi. Bu maqsadga turli darslarda bir qator tushunchalarga qayta-qayta murojaat qilish, ularni chuqurlashtirish, boyitish va o'quvchilar yoshiga mos muhim bilimlarni berish orqali erishish

mumkin. Demak, tuzilishi aniq, mazmuni mukammal va o'tkazish tartibi puxta ishlangan har qanday dars integratsiyaga asos bo'la oladi.

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi integratsiyalashgan fanlar ko'plab mamlakatlarning o'quv dasturlaridan o'rin olgan. Adabiyotni ijtimoiy fanlar bilan gorizontal va vertikal aloqadorlik asosida o'qitish orqali o'quvchilarda badiiy tafakkurni rivojlantirish muammosi ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Bunday integratsiyalangan fanlarda tabiat va jamiyat birligini anglash uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy va estetik g'oya hamda tushunchalarni kiritish ko'zda tutiladi. Bu imkoniyat esa, avvalo, fanlararo yondashuv orqali ta'minlanadi. Uni bir tomondan o'quv fanlarini integratsiyalash shakli sifatida, ikkinchi tomondan subyektiv yangi bilimlarni sintez qilish usuli sifatida ham baholash mumkin. Fanlararo yondashuv umumta'lim va gumanitar fanlarni integratsiyalash jarayonida adabiyot fani uchun eng maqbul yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Chunki aynan shu asosda o'quv fanlari alohida-alohida o'rgatilganda shakllanmaydigan subyektiv yangi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Ilmiy sohada yangi bilimlarning fanlararo sintezi ko'pincha juda sekin kechadi va ba'zan bu jarayon bir necha o'n yilliklarni qamrab oladi. Ammo o'quv jarayonida o'qituvchi bir yoki bir necha mashg'ulot davomida, ba'zan esa qisqa vaqt ichida o'quvchini avval turli fanlar bo'yicha o'zlashtirgan belgilariga tayangan holda subyektiv yangi bilim sari olib kelishi kerak bo'ladi. Demak, bilimni tayyor holda berish emas, balki uning sintezi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muhimdir. Bu vazifani amalga oshirishning texnologik yo'llaridan biri muayyan bir sohadagi bilimni boshqa sohadagi bilimlar bilan bog'lash, ya'ni ularni biridan ikkinchisiga ko'chirish bilan izohlanadi. Ana shu usul fanlararo aloqalarni o'rnatishning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, bilimlarning har qanday ko'chirilishi ham subyektiv yangi bilim sintezini vujudga keltiravermaydi. Buning uchun mazkur bilim ma'lum ma'noda inversiya jarayoniga uchrashi lozim bo'ladi.

Fanlararo aloqadorlik ta'lim-tarbiya jarayonida va uning barcha o'qitish shakllarida didaktik shart-sharoitlarni takomillashtiruvchi muhim didaktik hodisadir. O'quv fanlarini integratsiyalashgan holda o'rganish jarayonida subyektiv yangi bilimlar sintezi qanday kechadi, degan savol tabiiy ravishda yuzaga keladi. Didaktika sohasida esa turli fanlarga taalluqli o'quv materiallarini muayyan bir bosqichga birlashtirish kabi integratsiyaning turli shakllari taklif etilgan.

O'quv fanlari nisbatan mustaqil bo'lishi lozim, chunki ularning har biri o'z tili, tushunchalar tizimi, metodologiyasi, tadqiqot predmeti va konseptual asoslariga ega bo'lgan alohida fan sohasini ifoda etadi. Biroq shu bilan birga, ularni o'zaro bog'liqlikda o'rganish ham o'zaro aloqador jarayonlarni yuzaga chiqarishi zarur. Shu bois ta'lim jarayonida fanlararo bog'lanishni to'g'ri yo'lga qo'yish va undan samarali foydalanish o'quvchilarda bilimga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Adabiyotni ijtimoiy fanlar bilan gorizontal va vertikal bog'liqlikda o'qitish esa o'quvchilarda badiiy tafakkurni rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida adabiyotni ijtimoiy fanlar bilan gorizontal va vertikal bog'liqlikda o'qitish orqali badiiy tafakkurni rivojlantirish holatini o'rganishda ta'limning amaldagi qonuniyatlariga tayangan holda yondashish talab etiladi.

O'quv fanlari, o'qitish hamda bilim olish jarayonlari o'zaro aloqador va mazmun jihatidan uyg'un faoliyat ekanligi didaktik tomondan asoslanadi.

O'quv fanlari rejasini o'zaro aloqadorlik asosida mantiqiy tuzishning muhim shartlari quyidagilardan iborat:

- turli o'quv fanlarida o'rganiladigan obyektlar o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash;
- turdosh qonunlar va nazariyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tashkil etish;

- tadqiqot metodlari hamda o'quvchilarning amaliy faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni yuzaga keltirish;

- psixologik-pedagogik va falsafiy bilimlar, shuningdek, ta'lim-tarbiyaning usullari va metodlari o'rtasidagi aloqadorlikni tashkil qilish.

Umumta'lim va maxsus fanlarni integratsiyalash imkoniyatlari aynan ularning mazmunida mujassam bo'lib, ular tabiatan yagona atrof-olam haqidagi bilimlarni ifoda etadi.

Pedagogikaga oid ilmiy tadqiqotlarda o'quv fanlarini o'qitishdagi tarqoqlikni bartaraf etishga qaratilgan shakl, metod va vositalar tizimini ishlab chiqishga, shuningdek, ularning asosi bo'lgan o'qitish hamda tarbiya jarayoni metodologiyasini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Fanlarni integratsiyalash orqali dars tashkil etilganda bir qator omillarga alohida ahamiyat berish lozim:

- har bir dars aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak;
- fanlararo aloqadorlikka doir tanlangan qo'shimcha material o'qitilayotgan mavzu bilan uzviy bog'lanishi shart;

- sinf o'quvchilari faolligini oshirish maqsadida ular bilan ishlash yo'llari aniq belgilab olinishi kerak;

- dars faqat ta'limiy vazifani bajarib qolmasdan, o'quvchilarda insonparvarlik sifatlarini tarbiyalashga ham xizmat qilishi lozim;

- mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda tabiat, jamiyat, inson, badiiy tafakkur va taraqqiyot haqidagi ilmiy tasavvurlarni, shuningdek, mamlakat kelajagiga ishonch va e'tiqodni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Shunday texnologiyalar o'quvchilarni badiiy adabiyotni yangicha tasavvur etishga, nazariy qoidalarni so'zma-so'z yodlab olish emas, balki amaliyotni hayot bilan bog'lashga, shaxs va jamiyat uyg'unligini anglashga, fikrlar xilma-xilligini qabul qilishga, nostandart badiiy tafakkur yuritishga hamda o'zini o'zi rivojlantirish yo'llarini tushunishga o'rgatadi. Integratsiya o'quv-tarbiya jarayonining barcha tarkibiy qismlarini, ya'ni mazmun, shakl, metod va vositalarni yaxlit tizimga birlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, u ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashning muhim omillaridan biri sanaladi.

Fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish yo'llari quyidagilardan iborat:

- turli fanlarni o'rganish ketma-ketligi va izchilligini vaqt jihatidan shunday belgilash kerakki, avval o'rganilgan fan keyingi fanni o'zlashtirishga xizmat qilsin;

- umumiy tushuncha, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishda yagona yondashuvni ta'minlash zarur;

- bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida boshqa fanlarga oid bilim va tajribalardan keng foydalanish lozim.

Umumta'lim mazmunini shakllantirish, barcha maktab fanlarini insonparvarlashtirish va ularning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini kuchaytirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Adabiyot, kimyo, fizika kabi umumta'lim fanlari jamiyatimizning insonparvarlik mohiyatini yorqin aks ettirishga xizmat qiladi. Bir o'quv fanining mazmunida boshqa yaqin va chegaradosh fanlarning yirik g'oyalari hamda omillarini birlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, fanlararo aloqadorlik har bir o'quv fani uchun xos bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar o'rtasidagi bog'lanishlarga ham ajraladi. Fanlararo aloqadorlik faqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish sohasida emas, balki ijodiy faoliyatni rivojlantirish, borliqdagi obyektlarga nisbatan hissiy-qadriyatli munosabatni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmuni o'quvchilarni har tomonlama ruhiy rivojlantirishga, ularda badiiy tafakkurni shakllantirish va takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Har bir o'quv fanini

o'zlashtirish o'quvchining materialni anglash jarayonini chuqurlashtiradi, uni eslab qolish, ta'sirchanlik, nutq, tasavvur va badiiy tafakkurni faollashtiradi, ruhiy diqqatni kuchaytiradi. Ayniqsa, bilish jarayonida bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan badiiy tafakkur turlarini rivojlantirish juda muhim hisoblanadi.

O'quvchilarda mustaqil fikrlash, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik mexanizmidan foydalanish katta amaliy ahamiyatga ega. Adabiyotni o'rganish jarayonida hosil bo'lgan tasavvur va bilimlarni umumlashtirgan holda, o'quvchilarda ijtimoiy turkumga kiruvchi o'quv fanlari bo'yicha muayyan ko'nikma, malaka va kompetensiyalar fanlararo aloqadorlik asosida shakllantiriladi. Adabiyotni ijtimoiy fanlar bilan gorizontaal va vertikal bog'liqlikda o'qitish orqali o'quvchilar badiiy tafakkurini rivojlantirish natijasida quyidagi samaralarga erishish mumkin:

- ta'limda o'quv rejalari va o'quv dasturlari optimallashtiriladi;
- o'quvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlash, abstrakt tafakkur yuritish ko'nikmalari shakllanadi;
- o'quvchilarda tabiat, jamiyat va fan haqida yaxlit tushunchalar, tasavvurlar, hayotiy ko'nikma va malakalar tarkib topadi.

Jumladan, ta'lim mazmunidagi uyg'unlikni ta'minlash muammolari ham integratsiyaning muhim tadqiqot sohalaridan biri hisoblanadi. U tushunchalarni umumlashtirishni o'rgatadi, ta'lim-tarbiya jarayonida bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishni bir tizimga keltiradi va ularni qonun yoki qoida darajasida umumlashtirish imkonini beradi. Umumta'lim maktablari o'quvchilariga insonparvarlik ruhini singdirish orqali barcha o'quv fanlarining o'zaro aloqadorlik mohiyatiga tayanish, ayniqsa gumanitar fanlarni o'qitishning yangi jihatlarini belgilash dolzarb ahamiyatga ega. Fanlararo aloqadorlik ta'minlangan o'quv jarayonida o'quvchilarga o'zaro bog'langan bilim va tushunchalar taqdim etiladi.

Xulosa

Mazkur maqolada adabiyot o'quv fanini ijtimoiy fanlar bilan gorizontaal va vertikal bog'liqlik asosida o'qitish jarayonida o'quvchilar badiiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi shakl, metod va vositalar mantiqiy izchillikda, ketma-ket va yaxlit tarzda bayon etilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mustafoyeva, D. A. Ixtisoslik fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish (ixtisoslik fani o'qituvchilarining malaka oshirish kurslari misolida): dis. ... 2021.
2. Muslimov, N. A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: dis. ... 2007.
3. Usarov, J. E. Tayanch va fanga oid kompetensiyalar asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish va o'quvchilar kompetentligini rivojlantirish (fizika fanini o'qitish misolida): dis. ... 2020.
4. Eshmirzayeva, M. A. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish (elektromagnetizm bo'limi misolida): dis. ... 2020.
5. Toshpulatov, A. X. X-sinf o'quvchilarini milliy xalq an'analari va urf-odatlaridan foydalanib badiiy tarbiyalash holati, tarkibiy tuzilmasi (Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani asosida). Toshkent: Reliable-Print, 2023.